

INSTITUTIONEN FÖR LINGVISTIK
STOCKHOLMS UNIVERSITET

LINGVISTIK OCH SPRÅKPEDAGOGIK

SYMPOSIUM MAJ 1976 STOCKHOLMS UNIVERSITET

SIGURD, B. OCH AF TRAMPE, P. utg.

EN KURS I FINSKA PÅ LINGVISTISK GRUND

Fred Karlsson

Text Linguistics Research Group

Åbo Akademi

Utlänningsundervisningen i finska startade i slutet av 1950-talet på initiativ av Finlands undervisningsministerium. Sedan dess har programmet gradvis utbyggt - numera anordnas det varje sommar finsskurser i Kuopio, Nyslott, Tammerfors, Villmanstrand och Åbo. Varje kurs vänder sig till ett speciellt klientel av potentiella deltagare. Här ska jag skissera de allmänna utgångspunkterna för kursen i Åbo och med några exempel visa hur man kan omsätta modern lingvistisk teori då man planerar och praktiskt förverkligar främmandespråksundervisning.

Målsättningen

Kursen i Åbo är en nybörjarkurs avsedd för skandinaver, främst tjänstemän och universitetspersonal. Det praktiska förverkligandet sköts av Finska institutionen vid Åbo akademi. Antalet undervisningstimmar är cirka 100 och de är vanligtvis utspridda på 3 veckor i juli.

Ett såpass litet timantal räcker naturligtvis inte till för någon nämnvärd uppövning av de aktiva språkfärdigheterna. Det här beror framförallt på mer eller mindre mekaniska svårigheter med inläringen av finskans ordförråd. Då det inte finns någon genetisk släktskap mellan finskan och de skandinaviska språken är det också naturligt att det finska basordförrådet är nytt för en skandinav (jfr isä 'pappa', äiti 'mamma', olla 'att vara', pullo 'flaska', käsi 'hand', jalka 'fot' osv), och hans förmåga att snabbt absorbera

stora mängder nya ord är begränsad.

Målsättningen för kursen är därför framförallt att ge deltagarna en viss förmåga att läsa finsk text och tolka skriven finska. Hälften av undervisningen tar direkt sikte på det här målet i form av praktiska textläsningsövningar mm. En fjärdedel av undervisningen är ägnad finskans grammatik. Meningen är då att skapa en översikt av de grundläggande dragen i morfologin och syntaxen, och att ge vägledning för fortsatta studier genom att peka på och i mån av möjlighet "förklara" var de märkbaraste och svåraste grammatiska skillnaderna finns jämfört med de skandinaviska språken. Speciellt viktigt är det att göra klart de fundamentala principerna för ordstrukturen. Orsaken till detta är att finskan som ett relativt syntetiskt och agglutinerande språk har flera, olika typer av ändelser - olika klasser av bundna morfem - som kan fogas efter varandra till ord, som många gånger är mera komplicerade till sin morfologiska uppbyggnad än i svenskan.

Den sista fjärdedelen av undervisningen ägnas talet. Det blir då fråga om olika sorters språkstudioövningar (uttal, fraser, strukturdrillar mm).

I det följande ska jag först med hjälp av klassisk kontrastiv fonologisk analys visa på några uttalssvårigheter som möter en svensk. Överväganden av den här typen ligger till grund för kursens uttalsundervisning. Sen tar jag upp några modeller, med hjälp av vilka man kan förklara grundprinciperna för finskans ordstruktur. Här är det egentligen fråga om en praktisk tillämpning av de morfotaktiska positions-scheman som man kan finna hos många äldre strukturalister. Till slut diskuteras några möjligheter att i undervisningen använda förenklade transformationer för att beskriva ordföljdsvariationer (som är viktiga i finskans syntax) och förhållanden mellan de vanligaste satsmönstren (som fråga - svar).

Några uttalsvårigheter

Finskan har åtta vokal- och tretton konsonantfonem, nämligen /i e ä y ö u o a/ och /p t k d s h v j l r m n ŋ/. Fonemsegmenten, speciellt konsonanterna är således betydligt färre än i svenskan. Låt oss först göra en skillnad mellan fonematiska och subfonematiska uttalsvårigheter - i det förra fallet behärskas inte oppositionerna mellan fonemen, i det senare behärskas oppositionerna men allofonerna för de enskilda fonemen är inte korrekta.

Vi kan då i förväg vänta oss, att en svensk inte har speciellt stora svårigheter med finskans system av segmentella fonem, med de grundläggande fonologiska oppositionerna. Det här beror på att finskan har färre oppositioner och att svenskans mera differentierade fonologiska system automatiskt täcker något grovare system.

Däremot finns det problematiska skillnader i fråga om några enskilda fonems distribution och det sätt på vilket somliga fonem uttalas, dvs manifesteras som allofoner.

Den viktigaste distributionella skillnaden gäller oppositionen e / ä, som i finskan inte neutraliseras utan gäller också i obetonade positioner och före r. Se på minimalpar som de följande.

<u>A</u>		<u>B</u>
<u>veri</u>	'blod'	- <u>väri</u> 'färg'
<u>lehti</u>	'blad'	- <u>lähti</u> 'for'
<u>heille</u>	'åt dem'	- <u>heillä</u> 'hos dem'
<u>piste</u>	'punkt'	- <u>pistä</u> 'stick'

En svensk tenderar att uttala A-orden som B-ord, vilket förstås leder till fonematiska sammanfall. Skillnaden mellan fonematiska och subfonematiska uttalsvårigheter ska emellertid inte överdrivas. De betydelseförväxlingar som fonematiska sammanfall leder till för ord sedda i isolation elimineras ofta av den redundans som kontexten ger. Bägge

typerna av uttalsfel bidrar till att skapa en "främmande accent". Härnäst listas i all korthet några subfonematiska, allofoniska problem som en svensk stöter på i finskan.

- a. De långa slutna vokalerna [i:], [y:], [u:] uttalsas som rena monoftonger utan frikativt slut.
- b. Fonemet /ö/ har allofonen [ø] i alla omgivningar, både som långt och kort, och också före r.
- c. Fonemet /a/ har bara en allofon, ett mellanliggande [a], som inte varierar till sin kvalitet som långt och kort.
- d. Klusilerna /p t k/ i uddljud är oaspirerade.
- e. /r/ har som enda allofon ett tremulerande dentalt [r], allofonerna är aldrig frikativa eller uvulära.
- f. /s/ har ett brett allofoniskt spelrum eftersom det inte finns någon opposition mellan s- och sje-ljud.

Finskans system av segmentella fonem och allofoner är således relativt lätt att behärska för en svensk. Däremot bjuder finskans fonotax på lite större problem. Finskan har t ex närmare 20 diftonger, och det är inte alltid lätt att hålla dessa isär. Speciellt besvärliga är par som öy / öi, äy / äi och eu / äy, jfr löysin 'jag fann' - löisin 'jag skulle slå' och näyn 'synens' - näin 'jag såg'.

Den kontrastiva analysen avslöjar genast, att finskans kvantitetssystem (som har beröringar med både fonotaxen och prosodin) är den största uttalssvårigheten. Den fonetiska skillnaden kort / lång är nämligen i mycket flitigare användning än i svenskan som ett fonologiskt distinktionsmedel. Både vokaler och konsonanter kan vara fonologiskt långa och korta, vartill kommer, att de kan kombineras mycket fritt (utan såna restriktioner som i svenskan, där lång

vokal måste följas av kort konsonant och kort vokal av lång konsonant, jfr talar - tallar).

Fonologiskt är finskans långa vokaler och konsonanter egentligen kombinationer av två likadana fonem, vilket också avspeglar sig i stavningen, där långa fonem dubbeltecknas. Nu kan vi ge följande allmänna modell för hur finska ord byggs upp till sin kvantitetsstruktur (K = konsonant, V = vokal).

K V (V) K (K) (K) V (V) K (K) V (V) K...

t u	l			i						'eld'
t u	u	l		i						'vind'
t u	l	l		i						'tull'
t u	l			e e						'kommer'
t u	u	l		e e						'blåser'
t u	l	l		e e						'kommer kanske'
t u	u	l	l	e e						'blåser kanske'
m a	a	l	l	e						'till landet'
t u	l	l		i		n				'tullens'
t u	l	l		i	i	n				'till tullen'
k a	n	s		a						'folk'
k a	n	s	s	a						'tillsammans med'
k a	h	v		i	l	a				'kafé'
k a	h	v		i	l	l	a			'med kaffe'
k a	h	v		i	l	a	n			'kaféets'
k a	h	v		i	l	a	a	n		'in i kaféet'

Med scheman av den här typen kan man illustrera totalsystemet och inom den här ramen tolka speciellt besvärliga fall som tuli - tuuli (opposition mellan V_x och $V_x V_x$ före $K(K)$) samt kansa - kanssa (opposition mellan K_x och $K_x K_x$ efter K_y).

En annan prosodisk företeelse som ger upphov till interferens är samspelet mellan kvantitet och betoning. Finskan har bunden betoning, huvudtrycket är alltid på första stavelsen. Å andra sidan kan obetonade stavelser innehålla långa vokaler, jfr táloon 'in i huset'. En svensk har ett system där långa vokaler förekommer bara i tryckstarka stavelser och tenderar därför att producera uttal som *talóon, där huvudtrycket flyttats till en stavelse med lång vokal.

Om finskans ordstruktur

Finska ord skiljer sig från svenska genom att de kan innehålla ett större antal bundna morfem radade efter varandra som suffix, efterställda ändelser. Därför brukar finskan betraktas som ett rätt syntetiskt språk. Ju fler klasser av bundna grammatiska morfem ett språk har och ju flera av dessa man kan rada efter varann då man bygger upp ord, desto mera syntetiskt är språket.

Ordens "morfologiska längd" är således en faktor som skiljer finskan från svenskan. För att åskådliggöra de strukturella möjligheterna att bygga upp ord av varierande längd genom att plocka morfem ur de olika positionsklasserna kan man (också i praktisk språkundervisning) använda morfologiska positionsdiagram, dvs morfotaktiska mönster, som översiktligt visar vilka klasser av bundna morfem det finns och i vilken ordning de kommer.

Strukturen för nomen

Finskans nomen (dvs substantiven, adjektiven, räkneorden och pronomina) kan maximalt innehålla bundna morfem av fem olika typer. Morfemklasserna i fråga är avledningsändelser, numerusändelser (singularis och pluralis), kasusändelser

(som genitiv, ackusativ, ablativ, inessiv), possessivsuffix (som grovt taget motsvarar svenskans possessivpronomen min, din etc) och tilläggsartiklar (som har olika syntaktiska och pragmatiska funktioner som att bilda frågor och uttrycka emfas, tvivel, artighet, förmildring mm).

Den morfologiska strukturen för nomen kan ges i form av följande enkla positionella lådmodell. Längst till höger ges ordets betydelse, i varje låda anges det ungefärliga antalet morfem av respektive typ. Observera att finskan inte har några artiklar för signaleringen av species (jfr en bil - bilen). Här återges orden på svenska i bestämd form.

ROT	AVL.	NUM.	KASUS	POSS.	TILL.	Betydelse
	100	2	15	5	7	

pullo						flaskan
pullo			ssa			i flaskan
pullo		t				flaskorna
pullo				ni		min flaska
pullo					kin	också flaskan
pullo			sta	si		ur din flaska
pullo			ssa	mme	han	just i vår flaska
pullo			sta	ni	ko	ur min flaska?
pullo			n		pa	just flaskans
pullo		i	sta	ni		ur mina flaskor
pullo		i	ssa	nne	kin	också i era flaskor
pullo	nen					(den) lilla flaskan
pullo	nen				ko	(den) lilla flaskan?

Om vi bortser från avledningsändelserna, av vilka det finns omkring 100 för nomen, kan vi konstatera, att man med de övriga bundna morfemen i varierande kombinationer kan bilda omkring 1000 ordformer på en given nominalrot (2 numerus x 15 kasus x 5 possessivsuffix x 7 tilläggsartiklar). Somliga av de teoretiskt tänkbara morfemkombinationerna är dock

uteslutna - detta går vi inte in på här.

Med ett schema av den här typen kompletterat med en närmare presentation av vilka morfem som hör till de olika positionsklasserna, t ex vilka de 15 kasusmorfemen är och vad de har för allomorfer och betydelser, är det relativt att inse de allmänna principerna för uppbyggnaden av finska nomen och att t ex se vilken morfologisk uppbyggnad givna ordformer har. Sedan är det förstas en annan sak att automatisera såna här strukturella insikter och omsätta dem i konkret språkbeteende - för det behövs det mycket övning (och egentligen att man "glömmer bort" de explicita reglerna).

Strukturen för finita verb

På samma sätt som ovan ska vi nu se på strukturen för de finita verben, som kan dra morfem ur sex positionsklasser. De här klasserna är avledningsändelser, passiv (som motsvarar svenskans "man gör" -konstruktion), tempus och modus (som är besläktade sinsemellan och egentligen hör till samma positionsklass; det finns två enkla tempus och fyra modus), person (verbet kongruerar med den grammatiska subjektspersonen) och tilläggspartiklar (vilka är desamma som ovan diskuterades i samband med nomen). Med det här råmaterialet kan följande morfotaktiska schema* ställas upp för de finita verben. Klass för klass anges igen det ungefärliga antalet morfem. (*se nästa sida)

ROT	AVL.	PASSIV	TEMP./MOD.	PERSON	TILL.	Betydelse
sano	70	2	2 4	6	7	jag säger
sano			i	n		jag sade
sano			isi	t		du skulle säga
sano			isi	n	ko	skulle jag säga?
sano		ta		an		man säger
sano			kaa	mme		låt oss säga
sano		i		tte	han	visst sade ni
sano		tta	isi	in		man skulle säga
sano		tt	i	in		man sade
sano		tta	isi	in	han	visst skulle man säga
sano			nc	tte		ni lär säga
sano			kaa	n	pa	var snäll och säg!
sano	udu					jag säger mig ifrån (s. + irti)

Scheman av den här typen verkar kanske snävt ordmorfologiska till sin natur och de kan ge en känsla av att man inte får någon kontakt med satsens egentliga syntaktiska dynamik. Då är det skäl att komma ihåg, att ändelsespråk som finskan i sina långa ord komprimerar vad man i analytiska språk ofta uttrycker i hela fraser och satser. Det här framgår då man ser på exempel som sano/isi/n 'jag skulle säga', sano/ta/an 'man säger' och sano/tta/isi/in 'man skulle säga'.

På sätt och vis blir alltså morfologin, reglerna för ordstrukturen, "större" i ett syntetiskt än i ett analytiskt språk. Speciellt tydligt framträder den här egenskapen då man analyserar finskans infinita verbformer och kontrasterar dem med deras svenska motsvarigheter.

Infinita verbformer

Finskans infinita verbformer är infinitiver, particip och ett antal verbformer som är reducerade varianter av fulla satser. Gemensamt för dem alla är att de inte böjs i person, att de förses med en speciell ändelse (som anger vilken funktion de har) och att de har åtminstone partiell nominalböjning, dvs böjning i numerus, kasus och possessiv. De här böjningsegenskaperna beror framförallt på att verbformerna ifråga används i nominala funktioner i satsen, dvs som subjekt, objekt, adverbial och attribut, och därför böjningsmässigt beter sig som egentliga nomen beter sig i dessa satsfunktioner.

Det följande schemat visar hur infinita verbformer är uppbyggda. Det bör speciellt påpekas, att man inte kan generera former fritt från vänster till höger som man kan för rena nomen och verb (jfr ovan). Det finns nämligen många begränsningar på vilka morfemkombinationer som är tillåtna inom infinita verbformer. Bara somliga tar passiv, numerus förekommer bara vid particip, alla kasus är inte möjliga vid

alla verbformer, bara somliga tar possessivsuffix osv. Såna här idiosynkrasier måste förstas läras in speciellt. Schemat ger ändå strukturens grundskelett.

ROT	PASSIV	FUNKTION	NUM.	KASUS	POSS.	TILL.	Betydelse
sano		a					(att) säga
sano		ma		an			för att säga
sano		ma		an		ko	för att säga?
sano		ma		lla			med att säga
sano		ma		tta		han	just utan att säga
sano		a		kse	ni		för att jag ska säga
sano		va					sägande
sano		nut					sagt, sagt
sano	tta	va		ssa			som bör sägas
sano	tta	va		ssa			i (det) som bör sägas
sano	tta	v	i	lla			med (de) som bör sägas
sano		c		ssa	si		då du säger
sano		e		ssa	mne		då vi säger
sano		e		ssa	mne	han	just då vi säger
sano	tta	e		ssa			då man säger
sano	tta	e		ssa		ko	då man säger?
sano	tta	e		ssa			då man säger?
sano	tt	u		a	nne		sedan ni sagt
sano	tt	u		a	ni		sedan jag sagt
sano	tt	u		n			dens som sagt
sano		nee		lla			hos den som sagt
sano		nee		lla			hos den som sagt
sano		ne	i	lla			hos dem som sagt

Frågor och nekning

Frågor bildas som i svenskan på två olika sätt, som frågeordsfrågor eller ja/nej-frågor. Här tas bara den senare typen upp. Finska ja/nej-frågor bildas genom att den befrågade konstituenten ställs först i satsen och förses med frågemorfemet -ko, vilket morfotaktiskt placeras ut som en tilläggsartikel, dvs som sista morfem i den befrågade konstituenten. I övrigt skiljer sig frågesatser inte från påståendesatser t ex i fråga om ordföljd och intonation.

Bildningen av ja/nej-frågor kan man för den praktiska undervisningens ändamål lätt beskriva genom att ta i bruk en populariserad variant av transformationsbegreppet: "ta en påståendesats, ställ det ord som frågan gäller först i satsen och förse det med ändelsen -ko". På påståendesatsen (1) kan man då bilda flera frågor.

- (1) Pekka matkustaa illalla Turkuun junalla.
'Pekka reser på kvällen till Åbo med tåg'.
- (2) Pekkako matkustaa illalla Turkuun junalla?
'Är det Pekka som på kvällen reser till Åbo med tåg?'
- (3) Matkustaako Pekka illalla Turkuun junalla?
'Reser Pekka på kvällen med tåg till Åbo?'
- (4) Illallako Pekka matkustaa Turkuun junalla?
'Är det på kvällen som Pekka reser till Åbo med tåg?'
- (5) Turkuunko Pekka matkustaa illalla junalla?
'Är det till Åbo som Pekka reser med tåg på kvällen?'
- (6) Junallako Pekka matkustaa illalla Turkuun?
'Är det med tåg som Pekka reser till Åbo på kvällen?'

Vad neknings beträffar har finskan inte ett oföränderligt nekningsadverb som skulle motsvara svenskans inte. Negationen konstrueras i stället som ett finit, personböjt verb. Detta verb har stammen e-, till vilken respektive personändelse fogas. Neknings verbet står alltid före huvud verbet och huvud verbet saknar personändelse om det föregås av neknings verbet. Det heter alltså jakande tule/n 'jag kommer' men nekande e/n tule 'jag kommer inte' (ordagrant "komma/jag och "inte/jag

komma").

Ett enkelt sätt att för praktiska ändamål explicit beskriva dessa data är att uttrycka sig i transformationella termer: "bilda en nekningsform genom att ställa neknings verbet före huvud verbet och flytta personändelsen från huvud verbet till neknings verbet". På det här sättet blir personändelsernas distribution uttömmande beskriven med en enda regel. Se på följande exempel.

JAKANDE

NEKANDE

puhu/n 'jag talar'

e/n puhu 'jag talar inte'

puhu/mme 'vi talar'

e/mme puhu 'vi talar inte'

puhu/isi/n 'jag skulle
tala'

e/n puhu/isi 'jag skulle inte
tala'

puhu/isi/mme 'vi skulle
tala'

e/mme puhu/isi 'vi skulle inte
tala'

ole/n puhu/nut 'jag har
talat'

e/n ole puhu/nut 'jag har inte
talat'

ole/mme puhu/neet 'vi har
talat'

e/mme ole puhu/neet 'vi har in-
te talat'

ol/isi/n puhu/nut 'jag
skulle ha talat'

e/n ol/isi puhu/nut 'jag skulle
inte ha talat'

Ordföljd och tematik

Finskan har inga artiklar för att skilja åt definitiva och indefinita nominalfraser som syftar på individer, dvs vars referenter inte är ämnen, abstrakter, kollektiver o dyl.

Skillnaden en båt / båten kan således inte återges morfologiskt på finska. För individer, ord som syftar på delbara referenter, finns det däremot en kasusopposition som motsvarar svenskans skillnad mellan artikellöshet och bestämd artikel. En obestämd form som bröd motsvaras i allmänhet av kasus partitiv leipä/ä, en bestämd form som bröd/et av nominativen leipä.

För individuerna blir då ordföljden liksom i många andra språk det viktigaste medlet att ange om ordets referent är bestämd eller obestämd, tematisk (omtalad) eller rematisk (ny). Ur tematisk synpunkt är finskans ordföljd speciellt viktig då det gäller att hålla isär obestämda (rematiska) subjekt i presenteringssatser och motsvarande bestämda (tematiska) subjekt i icke-presenteringar. Se parvis på följande satser, vars enda skillnad är ordföljden.

- (1) Joessa on vene. 'Det finns en båt i ån'
- (2) Vene on joessa. 'Båten är i ån'
- (3) Kadulla seisoi mies. 'Det stod en man på gatan'
- (4) Mies seisoi kadulla. 'Mannen stod på gatan'
- (5) Autosta irtosi pyörä. 'Det lossade ett hjul på bilen'
- (6) Pyörä irtosi autosta. 'Hjulet lossade på bilen'

Ordföljden är tematiskt viktig också för dividerer även om dessa har kasusoppositionen nominativ / partitiv som tydlig markör av bestämda och obestämda former.

- (7) Lasissa on maito/a. 'Det finns mjölk i glaset'
- (8) Maito/a on lasissa. 'Mjölk finns det i glaset'
- (9) Maito on lasissa. 'Mjölken finns i glaset'
- (10) Lasissa on maito. 'I glaset finns mjölken'

Satserna (7) och (9) är normalbetonade och har normal ordföljd - de kan jämföras med respektive (1,3,5) och (2,4,6). I satspar som (1-2, 3-4, 5-6) finns det ingen orsak att i praktisk undervisning beskriva det ena ledet i paret som bildat av det andra t ex genom flyttning av konstituenten. Det räcker med att påpeka den allmänna tendensen (som ingalunda är utan undantag!) att bestämda nominalfraser kommer i början och obestämda i slutet av satsen.

Men däremot är flyttningstransformationerna ett nyttigt instrument att laborera med då man ska redogöra för fokuseringen, dvs för hur konstituenten ges kontrast. Det vanligaste sättet att fokusera en konstituent är att flytta den till början av satsen. Står konstituenten redan i början av satsen fokuseras den genom att bli förflyttad till slutet. Exempel på detta är satserna (8,10) som är härledda från respektive (7) och (9). Finskans fokusering genom flyttning motsvaras ofta av svenskans utbrytningskonstruktion. Sats (1) Joessa on vene kan fokuseras på följande sätt.

(11) Vene joessa on. 'Det är en båt det finns i ån'

(12) On joessa vene. 'Visst finns det en båt i ån'

I (11) har subjektet flyttats till initial position och därigenom framhävts, i (12) är det verbet som flyttats och fått speciell emfas. Se ännu på möjligheterna att fokusera konstituenterna i sats (13).

(13) Kalle osti auton. 'Kalle köpte en bil'

(14) Auton Kalle osti. 'Det var en bil som Kalle köpte'

(15) Osti Kalle auton. 'Visst köpte Kalle en bil'

Till slut

Kan vi notera, att uppläggningsen av Åbokursen influerats både av den klassiska strukturalismen och av transformationsgrammatiken. Båda teorierna innehåller begrepp som man - i lämpligt konkretiserad och avteoretiserad form - kan utnyttja i praktisk språkundervisning. De morfotaktiska modellerna har sin huvudsakliga funktion i att ge en helhetsbild av hur vissa av grammatikens mera omfattande delsystem fungerar. Genom en strukturering av t ex hela nominalböjningen och hela finitverbsböjningen blir det möjligt att ge eleven en ram, inom vilken innötningen av de enskilda detaljerna

stötts upp av helheten. "Traditionell" finskundervisning behäftas ibland av bristen att överösa eleven med en massa detaljer, vars inbördes förhållanden inte blir klarlagda. På ett liknande sätt kan man med transformationer koppla ihop besläktade satstyper med varandra och få det som är olikt att synas klarare mot bakgrunden av vad som är likt. På det här sättet kan man i någon mån underlätta inlärningen.

Referenser:

Karlsson, F. (1976): Finskans struktur, Lund: Liber